

**ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ
АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ**

КРАВЧЕНКО ЛЕСЯ ВАСИЛІВНА

УДК 37. 035.3

**ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ 5-11 КЛАСІВ АКТИВНОЇ ТРУДОВОЇ ПОЗИЦІЇ
У ПРОЦЕСІ ПОЗАУРОЧНОЇ ПРЕДМЕТНО-ПЕРЕТВОРЮВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата педагогічних наук

Київ–2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Коберник Олександр Миколайович
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
декан технолого-педагогічного факультету

Офіційні опоненти – доктор педагогічних наук, професор
член-кореспондент АПН України
Сидоренко Віктор Костянтинович
Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, завідувач кафедри
трудового навчання і креслення

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Закатнов Дмитро Олексійович
Інститут проблем виховання АПН України,
завідувач лабораторії трудового виховання і профорієнтації

Провідна установа – Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
кафедра педагогіки, Міністерство освіти і науки України, м. Київ

Захист відбудеться “27” вересня 2005 р. о 14 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради
К. 26.454.01. в Інституті проблем виховання АПН України за адресою: 04060, м. Київ,
вул. М.Берлинського, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту проблем виховання АПН України
(04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9).

Автореферат розіслано “25” серпня 2005р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г.П. Пустовіт

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасні суспільні перетворення вимагають максимального стимулювання життєвої активності та самостійності учнів.

З огляду на це актуальним завданням загальноосвітньої школи є формування в учнів активної трудової позиції, системи позитивної мотивації до праці, усвідомлення життєвої потреби трудової активності, ініціативи, готовності до конкурентоспроможності й самореалізації особистості в умовах ринкових відносин. Тому процес як урочної, так і позаурочної предметно-перетворювальної діяльності в школі має передбачати не тільки формування в учнів глибоких знань, трудових умінь і навичок, а й формування активної трудової позиції щодо реалізації особистих інтересів та інтересів суспільства.

Теоретичні основи формування цих якостей розкриваються в працях А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського, С.Т.Шацького.

Для обґрунтування теоретичних основ формування активної трудової позиції актуальними є дослідження філософів та соціологів (Л.П.Буєвої, І.С.Кона, Л.І.Сохань та ін.), психологів (К.О.Абульханової-Славської, Б.Г.Ананьєва, І.Д.Беха, М.Й.Боришевського та ін.), в яких розглядаються проблеми розвитку і виховання особистості в процесі діяльності; педагогів (Д.О.Закатнова, О.В.Киричука, В.М.Мадзігона, В.М.Оржеховської, В.К.Сидоренка, М.П.Тименка, Д.О.Тхоржевського та ін.), в роботах яких розкрито теоретико-методичні основи організації предметно-перетворювальної діяльності школярів.

Проблему активної трудової позиції та шляхи її формування в процесі навчальної та трудової діяльності досліджували такі психологи, як Т.Є.Завадська, О.І.Кривов'яз, К.Муздибаєв, В.М.Пискун, М.В.Савчин та педагоги: Д.А.Алферов, З.В.Артеменко, Т.Г.Веретено, С.Г.Вершловський, Р.І.Желбанова, О.М.Коберник та ін.

Вивчення стану проблеми в шкільній практиці показало, що формування активної трудової позиції в учнів відбувається стихійно, епізодично. Більшість вчителів не знайомі з характеристикою цієї якості, не мають теоретичної підготовки та методичного забезпечення для організації і створення необхідних умов для формування активної трудової позиції в учнів у процесі позаурочної предметно-перетворювальної діяльності. Організація основних видів предметно-перетворювальної діяльності, а саме: трудової, природоохоронної, техніко-конструкторської, художньо-прикладної, дослідницької має переважно епізодичний і формальний характер, вона не реалізує глибокої пізнавальної та особистісно розвивальної функції. У них здебільшого ігноруються ініціатива самостійність, свобода вибору, прояв особистісного "Я" вихованця, тобто його позиція як суб'єкта діяльності. Тому активність учнів у позаурочній предметно-перетворювальній діяльності традиційно зводиться до виконання певних трудових доручень на вимогу педагога, які досить часто не відповідають їхнім бажанням, здібностям та інтересам.

Дані констатуючого етапу експерименту свідчать про наявність необхідного виховного й розвиваючого потенціалу різних видів позаурочної предметно-перетворювальної діяльності для формування активної трудової позиції в учнів. Підлітки і старшокласники розуміють проблему низької трудової культури, яка є на сьогодні, усвідомлюють необхідність її вирішення, але разом з тим більшість школярів не бачать своєї ролі, свого власного внеску у розв'язання цієї проблеми.

Отже, актуальність проблеми, недостатність її опрацювання в теорії і методиці виховання, потреби сучасної загальноосвітньої школи зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: "Формування в учнів 5–11 класів активної трудової позиції у процесі позаурочної предметно-перетворювальної діяльності".

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою частиною комплексної теми кафедри педагогіки Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини “Удосконалення навчально-виховного процесу в середній та вищій школі”, виконане в рамках держбюджетної теми “Наукові засади змісту трудової підготовки учнів сільської загальноосвітньої школи” (державний реєстраційний номер 0102U007196) на замовлення Міністерства освіти і науки України. Тема дослідження затверджена на засіданні вченої ради Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 6 від 30 січня 2001 р.) та скоординована Радою з координації наукових досліджень Академії педагогічних наук України в галузі педагогіки і психології (протокол № 2 від 26 лютого 2002 р.).

Об'єкт дослідження: процес формування в учнів активної трудової позиції.

Предмет дослідження: педагогічні умови формування активної трудової позиції в учнів 5–11 класів у процесі позаурочної предметно-перетворювальної діяльності.

Мета дослідження: визначити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови ефективного формування в учнів 5–11 класів активної трудової позиції у процесі позаурочної предметно-перетворювальної діяльності.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що формування активної трудової позиції в учнів 5–11 класів у процесі позаурочної предметно-перетворювальної діяльності здійснюватиметься ефективніше, якщо:

- вона організовуватиметься на системній основі;
- позаурочна предметно-перетворювальна діяльність відповідатиме особистісним інтересам учнів, рівневі їхньої трудової активності;
- здійснюватиметься органічний зв'язок позаурочної предметно-перетворювальної діяльності з трудовим і профільним навчанням учнів;
- застосовуватиметься спеціально розроблена педагогічна модель та особистісно орієнтована технологія організації позаурочної предметно-перетворювальної діяльності, яка відповідатиме життєвим інтересам особистості.

Для досягнення мети і перевірки висунутої гіпотези у дослідженні вирішуються такі **завдання:**

1. З'ясувати стан проблеми у педагогічній теорії та виховній практиці загальноосвітньої школи.
2. Обґрунтувати зміст, функції та структуру трудової активності школяра як індикатора сформованості активної трудової позиції.
3. Визначити критерії та рівні сформованості в учнів 5–11 класів активної трудової позиції.
4. Розробити та експериментально перевірити педагогічну модель організації позаурочної предметно-перетворювальної діяльності, що забезпечує ефективне формування в учнів активної трудової позиції
5. Виявити та перевірити експериментально основні педагогічні умови ефективного формування в учнів 5–11 класів активної трудової позиції у процесі позаурочної предметно-перетворювальної діяльності.

Методологічною основою дослідження є філософські положення про провідну роль праці у цілісному розвитку суб'єкта життєтворчості та життєдіяльності, що формує його трудову активність, нахили до творчості, до вдосконалення навколишнього середовища, до творення прекрасного; активність як передумову розвитку особистості.

Теоретичною основою дослідження стали положення психолого-педагогічної науки про особистісно орієнтоване виховання (О.Г.Асмолов, І.Д.Бех, І.С.Кон, В.О.Моляко, А.В.Петровський,

В.В.Столін, І.С.Якиманська та ін.); дослідження вітчизняних педагогів щодо організації позаурочної діяльності (Д.А.Алферов, С.Г.Вершловський, Т.Є.Завадська, О.М.Коберник, та ін.); сучасні концепції виховання, Закон України “Про загальну середню освіту”, Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті.

Для вирішення поставлених завдань на всіх етапах дослідження використовувався комплекс науково-педагогічних **методів**:

теоретичні: теоретичний та логіко-історичний аналіз педагогічних, психологічних, філософських праць з теми дослідження, а також порівняння, систематизація, узагальнення здобутків з метою виявлення існуючих підходів до трактування суті активної трудової позиції учнів, обґрунтування рівнів сформованості зазначеної якості особистості;

емпіричні: безпосереднє спостереження за учнями в процесі організації різних видів предметно-перетворювальної діяльності, їх анкетування, бесіда з ними та вчителями. За допомогою цих методів та методу незалежних характеристик виявлявся стан сформованості активної трудової позиції в учнів, визначалися педагогічні умови формування цього феномену у позаурочній предметно-перетворювальній діяльності, причини недостатньої результативності такого процесу та ставлення батьків і вчителів до цієї проблеми;

педагогічний експеримент: наслідки експериментальної роботи визначалися на основі порівняння результатів констатуючого і формуючого експериментів (аналіз змін рівня розвитку активної трудової позиції учнів) та відмінності між показниками сформованості активної трудової позиції в учнів експериментальних і контрольних класів.

методи математичної обробки результатів дослідження. Використання методів математичної статистики дало можливість з найбільшою достовірністю забезпечити розподіл учнів за рівнями сформованості трудової активності.

Організація дослідження. Дослідження проводилось протягом 1998–2004 років.

На першому етапі (1998–1999 рр.) вивчався стан досліджуваної проблеми у філософській, психологічній, педагогічній літературі, а також позаурочна програмна документація закладів освіти, аналізувався досвід організації трудової діяльності учнів у школі, обґрунтовувалися об’єкт, предмет дослідження, конкретизувалися його завдання, було сформульовано робочу гіпотезу.

На другому етапі (1999–2000 рр.) здійснювався аналіз досліджуваної проблеми у практиці роботи школи, вивчалися можливості формування активної трудової позиції учнів в умовах організації позаурочної предметно-перетворювальної діяльності. Визначалися змістові та процесуальні аспекти педагогічної моделі цього процесу та з’ясовувалися педагогічні умови її експериментальної перевірки, вносилися відповідні корективи.

На третьому етапі (2000–2004 рр.) вивчався рівень трудової активності школярів та проводилося педагогічне спостереження, об’єктом якого була трудова активність учнів. Обґрунтовувались педагогічні умови формування активної трудової позиції учнів у предметно-перетворювальній діяльності, проводився формуючий етап експерименту з метою перевірки технології формування активної трудової позиції учнів 5–11 класів, визначалась ефективність усієї роботи, узагальнювались результати експериментальної роботи, оформлялися результати дослідження та формулювалися загальні висновки.

Експериментальна база дослідження. Експериментальні дослідження проводились на базі Родниківської ЗОШ, Громівської ЗОШ Уманського району Черкаської обл., та Баланівської ЗОШ Бершадського району Вінницької області, ЗОШ №4 та №11 м.Умані. Усього дослідженням охоплено 704 учні та 56 вчителів трудового навчання і класних керівників.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що: визначено та обґрунтовано педагогічні умови ефективного формування в учнів 5–11 класів активної трудової позиції у позаурочній

предметно-перетворювальній діяльності, вперше теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено особистісно орієнтовану технологію організації позаурочної предметно-перетворювальної діяльності, визначено критерії та рівні сформованості в учнів активної трудової позиції.

Теоретичне значення дослідження полягає у здійсненні теоретичного аналізу поняття “активна трудова позиція особистості школяра” як складного системного утворення особистості, виділенні його структури та функцій, обґрунтуванні педагогічної моделі формування активної трудової позиції в учнів основної і старшої школи в процесі позаурочної предметно-перетворювальної діяльності; конкретизації та уточненні критеріїв, показників та рівнів сформованості в учнів активної трудової позиції.

Практична значущість роботи полягає в апробації педагогічної моделі та особистісно орієнтованої технології формування активної трудової позиції учнів 5–11 класів у процесі позаурочної предметно-перетворювальної діяльності; розробці та впровадженні в практику роботи загальноосвітніх навчальних закладів навчальних планів і програм гуртків, студій народних ремесел; використанні матеріалів і висновків дисертаційного дослідження керівниками шкіл, вчителями трудового навчання, класними керівниками, педагогами-організаторами, керівниками гуртків і студій в практичній діяльності, а також викладачами і студентами факультетів вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації, у системі післядипломної педагогічної освіти.

Вірогідність результатів забезпечується методологічною і теоретичною обґрунтованістю вихідних положень дослідження, критичним аналізом і урахуванням стану проблеми в теорії і практиці; застосуванням комплексу методів дослідження, адекватних меті і завданням, поєднанням якісного і кількісного інструментарію для аналізу та обробки експериментальних даних, репрезентативністю вибірки і використанням відповідної науковим вимогам статистичної обробки емпіричних даних, одержаних в результаті дослідження.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Хід і результати дослідження доповідались автором та обговорювались на Міжнародній науково-практичній конференції “Трудова підготовка у III тисячолітті: зміст і технології” (Тернопіль, 2004), Всеукраїнських науково-практичних конференціях: “Гуманістично спрямований виховний процес і становлення особистості” (Київ, 2001), “Розвиток особистості в системах трудової та професійної підготовки молоді” (Кривий Ріг, 2002), “Соціально-педагогічні проблеми сучасної середньої та вищої освіти в Україні” (Житомир, 2002), „Формування творчої особистості вчителя і учня” (Умань, 2003), „Проблеми трудової і професійної підготовки на початку III тисячоліття” (Слов’янськ, 2003) на засіданнях кафедри педагогіки, науково-дослідної лабораторії “Проблеми трудової підготовки учнів сільської школи”, на семінарах і методичних об’єднаннях класних керівників, вчителів трудового навчання м. Умані, Уманського району Черкаської області, Бершадського району Вінницької області та через публікацію наукових робіт, у яких відображено основні теоретичні і практичні положення дисертації.

Результати дисертаційного дослідження впроваджено в роботу низки загальноосвітніх шкіл м. Умані, Уманського району Черкаської області, Бершадського району Вінницької області (довідки про впровадження: № 67 від 22.XI.2004 р., № 2341 від 03.XII.2004 р., № 2218 від 25.XI.2004 р.)

Публікації. Основні теоретичні положення, висновки дисертації знайшли відображення в 7 одноосібних публікаціях автора, з них 6 – у виданнях затверджених ВАК України як наукові видання щодо публікації основного змісту дисертаційних досліджень.

Структура дисертації. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаних джерел (216). Загальний

обсяг дисертації становить 201 сторінку, основний зміст викладено на 173 сторінках. Робота містить 10 рисунків, 10 таблиць, 5 додатків на 20 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовуються вибір теми, її актуальність і доцільність, визначаються об'єкт, предмет і мета роботи, сформульовано гіпотезу, завдання дослідження; розкрито наукову новизну, теоретичну і практичну значущість одержаних результатів.

У першому розділі “Формування в учнів активної трудової позиції як соціально-педагогічна проблема” зосереджено увагу на аналізі наукової та методичної літератури з проблеми формування активної трудової позиції в учнів у процесі організації предметно-перетворювальної діяльності, а саме: досліджено наявні підходи до розуміння понять “активність”, “позиція”, “життєва позиція”, “активна життєва позиція”, “трудова активність”, “активна трудова позиція”; розглянуто основні чинники, що впливають на формування в учнів активної трудової позиції (потреби, інтереси, переконання, ціннісні орієнтації, нахили, вибір майбутньої професії); проаналізовано стан проблеми у позаурочній роботі загальноосвітніх шкіл.

Проведений аналіз дозволив простежити наявність різних підходів щодо розуміння “активності” – філософського, психологічного, педагогічного, біологічного – та відсутність узгоджених поглядів на сутність досліджуваного поняття. Філософи розглядають активність як якість матерії і характеристику всього живого. Психологи виходять з того, що джерелом активності особистості є її потреби (духовні, моральні, матеріальні). Педагоги розглядають активність більш широко – як поєднання інтенсивності й широти діяльності: по “вертикалі” (активність, що проявляється в одній зі сфер життя) та по “горизонталі” (широта та різноманітність активності особистості) (О.В.Киричук, О.М.Коберник, Г.І.Щукіна).

Розглядаючи поняття “позиція”, філософи (М.С.Каган, В.Г.Мордкович, В.І.Шинкарук) характеризують його як певну точку зору, положення, твердження. У свою чергу психологи (М.С.Кветной, В.З.Коган, А.В.Петровский) визначають сутність цього поняття як засвоєння особистістю суспільних норм і правил поведінки, набутий досвід, практичне використання цього досвіду.

Синтез результатів аналізу наявних визначень дав змогу сформулювати власне трактування поняття “життєва позиція” особистості, яке ми кваліфікуємо як стійке утворення, що характеризується ставленням людини до навколишнього світу, до подій, що в ньому відбуваються, та проявляється у поведінці особистості.

У роботі обґрунтовується, що важливою складовою активної життєвої позиції є трудова позиція, яка трактується нами як одна із найзагальніших морально-трудовак якостей особистості, результат інтеграції всіх духовних, соціальних та психофізичних функцій людини; суб'єктивного сприйняття нею навколишнього світу, оцінки власних ресурсів, волі, емоційного ставлення до трудової діяльності. Активна трудова позиція визначається як результат трудового виховання, що концентрує усвідомлений особистістю загальнозначущий обов'язок трудитися для себе і на користь суспільства. В основі формування активної трудової позиції лежить система внутрішніх спонукальних сил, починаючи від потреб, інтересів до ціннісних орієнтацій щодо мети життєдіяльності та засобів її досягнення.

Провідним індикатором сформованості активної трудової позиції учнів нами у дослідженні приймається їхня трудова активність як стійке особистісне утворення динамічного характеру, що є не окремою рисою особистості, а її інтегральною якістю, що складається з комплексу емоційних, інтелектуальних, характерологічних властивостей і якостей, які проявляються у вільній, свідомій, ініціативній, предметно-перетворювальній діяльності.

Трудова активність як цілісне утворення є складною категорією, що виступає у єдності двох аспектів: зовнішнього (ставлення до різних видів предметно-перетворювальної діяльності) і внутрішнього (якостей особистості, необхідних для участі у цих видах діяльності).

У дослідженні розкриваються основні компоненти трудової активності: афективний – включає емоційно-почуттєве ставлення до праці, емоційне задоволення від праці та її результатів; когнітивний – включає знання трудового процесу, його ресурсного забезпечення, наявність необхідних знань, культури праці, норм і правил поведінки під час виконання роботи; аксіологічний – інтерес і потреба в діяльності, оцінка свого ставлення до праці, місця у суспільній діяльності, система ціннісних орієнтацій особистості, її соціальні установки та прагматичний компонент – рівень готовності до творчої трудової діяльності, наявність досвіду в праці, ступінь сформованості трудових умінь і навичок, самостійність.

За означеними компонентами обґрунтовано рівні прояву трудової активності: високий, середній, низький та нульовий.

Високий рівень – стійка, стала трудова активність, що виникає під дією внутрішніх мотивів, спонукається потребою у праці, спілкуванні, пізнанні нового, творчості; супроводжується ініціативністю та самостійністю, активним оволодінням новими трудовими вміннями й навичками; легке, швидке включення в трудову діяльність. Характеризується тим, що не лише результат праці приносить задоволення, але й сам процес, незважаючи на ступінь важкості.

Середній рівень – стала трудова активність, що стимулюється внутрішніми мотивами, але більш прагматичними й раціональними (мати вищий статус ніж товариші). Учні з таким рівнем мають слабо розвинену потребу в праці, хоч досить добре володіють вміннями й навичками, ситуативно проявляють ініціативу та творчість.

Низький рівень – ситуативна, мінлива, нестійка трудова активність, що спричинена зовнішніми чинниками (позитивна оцінка, нагорода, вимога). Такий рівень характеризує учнів, що намагаються перекласти свої обов'язки на інших, чи виконують лише частину з заданого, мають недостатньо розвинуті трудові вміння й навички, не виявляють ініціативи та творчості.

Нульовий рівень – стійка трудова пасивність учнів, які не мають елементарних трудових умінь і навичок, вони уникають будь-якої роботи, у них повністю відсутній інтерес до праці. Констатуючий етап дослідження показав, що більшість школярів 5–11 класів мають середній рівень активності – 43,6%, високий рівень притаманний 29,5% респондентам, низький – 18,3%, нульовий – 8,6%.

У другому розділі “Особистісно орієнтована технологія виховання в учнів 5–11 класів активної трудової позиції у процесі позаурочної предметно-перетворювальної діяльності” розкриваються педагогічна модель організації позаурочної предметно-перетворювальної діяльності, технологія формування в учнів 5–11 класів активної трудової позиції, викладено результати формулюючого експерименту.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, проведене нами дослідження дають підстави твердити, що особистісно орієнтована позаурочна предметно-перетворювальна діяльність характеризується багатоваріантністю методик і технологій, умінням організовувати виховання одночасно на різних рівнях складності. Особливою ознакою особистісно орієнтованої позаурочної предметно-перетворювальної діяльності є сильний мотиваційний потенціал (авансування успіху, спонукання до самоаналізу, самооцінки, самопізнання; включення змісту, що має особистісне значення для учнів, творчий характер праці тощо).

Ефективними технологіями організації позаурочної предметно-перетворювальної діяльності є, як засвідчило проведене нами дослідження, проектна технологія та технологія колективних творчих справ. Проектна технологія розглядається нами як практика особистісно орієнтованої

позаурочної предметно-перетворювальної діяльності в процесі конкретної праці учня, на основі його вільного вибору. Метою проектно-технологічної діяльності школярів є створення ними проекту (продукту чи послуги), який розглядається нами як самостійно розроблений і виготовлений учнем від ідеї до її втілення, має суб'єктивну чи об'єктивну новизну і має особистісну чи соціальну значущість. В результаті чого на кожному етапі створення виробу творча активна діяльність школярів вимагає від них використання набутих знань, умінь і навичок, і цим самим вони підвищують свій творчий потенціал.

Технологія проектування має на увазі вирішення учнем або групою учнів певної проблеми, що передбачає, з одного боку, використання різноманітних методів, засобів навчання, а з іншого – інтегрування знань та умінь з різних галузей науки, техніки, творчості. Виділяють такі типи проектів: дослідницькі, творчі, ігрові, інформаційні, практико-орієнтовні. За кількістю учасників проекти поділяються на індивідуальні, парні, групові та колективні, а за тривалістю проведення – на короткотермінові (одне або кілька занять з програми одного гуртка), середньої тривалості (від тижня до місяця), довготривалі (кілька місяців). Проектно-технологічна діяльність, як будь-яка інша, має певну структуру, що містить у собі мету, мотиви, функції, зміст, внутрішні і зовнішні умови, методи, засоби, предмет і результат та етапи виконання.

Технологія колективних творчих справ є найбільш доцільною під час організації і проведення добродійної, милосердної діяльності та природоохоронної роботи з метою формування у школярів активної трудової позиції і включає такі етапи: підготовчий, планування добродійної справи, підготовку, її проведення та підведення підсумків.

Організаційно-педагогічними умовами успішного формування активної трудової позиції учнів в умовах позаурочної предметно-перетворювальної діяльності, як показали результати нашого дослідження, є: залучення учнів до особистісно значущої та соціально цінної предметно-перетворювальної діяльності, реалізація принципу організації успіху в предметно-перетворювальній діяльності кожної дитини; створення умов для самореалізації їхніх особистісних потенцій у трудовій діяльності; організація проблемно-пошукової діяльності, яка завчасно повинна бути спланована відповідно до групової роботи учнів, а проблема – усвідомлена кожним учнем; створення ситуацій, під час яких діти самі відчували б потребу в порадах і допомозі з боку вчителя; врахування у виховному процесі індивідуальних характеристик когнітивної сфери учнів, рівня їхньої емоційно-вольової активності.

Результати формуючого етапу експерименту засвідчили, що організація особистісно значущої предметно-перетворювальної діяльності передбачає дотримання певних принципів: раннє залучення учнів до праці; висока моральна основа і суспільно корисна значущість трудової діяльності школярів; максимальне наближення праці дітей до праці дорослих; творчий характер праці; наступність змісту трудової діяльності, відповідних умінь і навичок; постійність праці для учнів.

Позаурочна предметно-перетворювальна діяльність має свої, властиві лише їй особливості: зв'язок з повсякденними практичними потребами та інтересами дітей; близькість змісту до умов соціального, географічного та біологічного середовища; надання можливості практичної перевірки, тренінгу і розвитку сутнісних сил і можливостей; нерегламентованість змісту і форм спеціальними програмами, свобода вибору виду діяльності; надання можливості вільного спілкування, об'єднання школярів у групи за інтересами; складне переплетення в змісті знань і методів науки, науково-популярних, ідейно-моральних, життєвих уявлень.

Дослідженням встановлено, що передумовами успішної розробки і здійснення системи позаурочних трудових справ є: знання інтересів, нахилів і здібностей учнів, розуміння мотивів їхніх дій, вивчення інтелектуальних і психофізіологічних особливостей учнів; дослідження

бюджету часу учнів, навантаження домашніми завданнями; узгодженість планів роботи школи із позашкільними навчальними закладами; планування з урахуванням перспективи, найближчої та кінцевої мети тих чи інших видів діяльності дітей; активна участь учнів у плануванні позаурочної роботи; врахування можливостей матеріальної бази, наявність досвідчених керівників позаурочною діяльністю школярів; допомога фахівців (батьків, спеціалістів, учених); якнайповніше використання технічних засобів.

У процесі формування активної трудової позиції учнів виділено такі етапи: перший – мотиваційний, коли учні визначають свої можливості до певного виду предметно-перетворювальної діяльності, у них з'являється почуття готовності до виконання роботи. На другому етапі вони працюють самостійно, але роблять це за певними зразками, інструкціями, тобто це відтворюючо-практичний етап. На третьому етапі учні починають відчувати потребу у творчому вирішенні справи, будують припущення, перевіряють їх – це творчо-практичний етап. Четвертий етап – діяльнісний, коли учні починають самостійно працювати, використовуючи набуті знання та вміння.

Проведене нами опитування учнів 5–11 класів дало змогу встановити, що найбільший інтерес у них викликає: продуктивна праця, за яку вони одержують винагороду (19,3%), техніко-конструкторська діяльність (17,8%), природоохоронна робота (17,2%), суспільно корисна (12,3%) і художньо-прикладна діяльність (12,1%), а найменший інтерес – добродійна і милосердна діяльність (11,4%) та дослідницька діяльність (9,9%).

Ці дані були враховані нами у процесі організації позаурочної предметно-перетворювальної діяльності. Розробці конкретної програми організації позаурочної предметно-перетворювальної діяльності передував етап моделювання. Створення моделі є дієвим засобом перевірки доцільності й необхідності тих чи інших форм та видів предметно-перетворювальної діяльності, принципів, методів виховання.

Схематично взаємозв'язок і взаємозумовленість компонентів моделі: мети, завдань, засобів, принципів, змісту, форм і методів організації предметно-перетворювальної діяльності учнів 5–11 класів зображено на рис. 1.

У процесі педагогічної розробки моделі формування активної трудової позиції учнів у процесі позаурочної предметно-перетворювальної діяльності ми дотримувались таких вимог: доцільно визначена й обґрунтована мета виховної роботи; усвідомлення “зв'язків-відношень” між усіма підсистемами і введення їх у модель системи виховної роботи; розуміння того, що кожна підсистема функціонує заради розв'язання своїх специфічних завдань, проте кожна з них сприяє досягненню основної мети – виховання активної трудової позиції; включення школярів у цілеспрямовану предметно-перетворювальну діяльність, наповнену відповідним змістом, коли особистість має брати активну участь (тільки в такому випадку формується активний соціальний досвід).

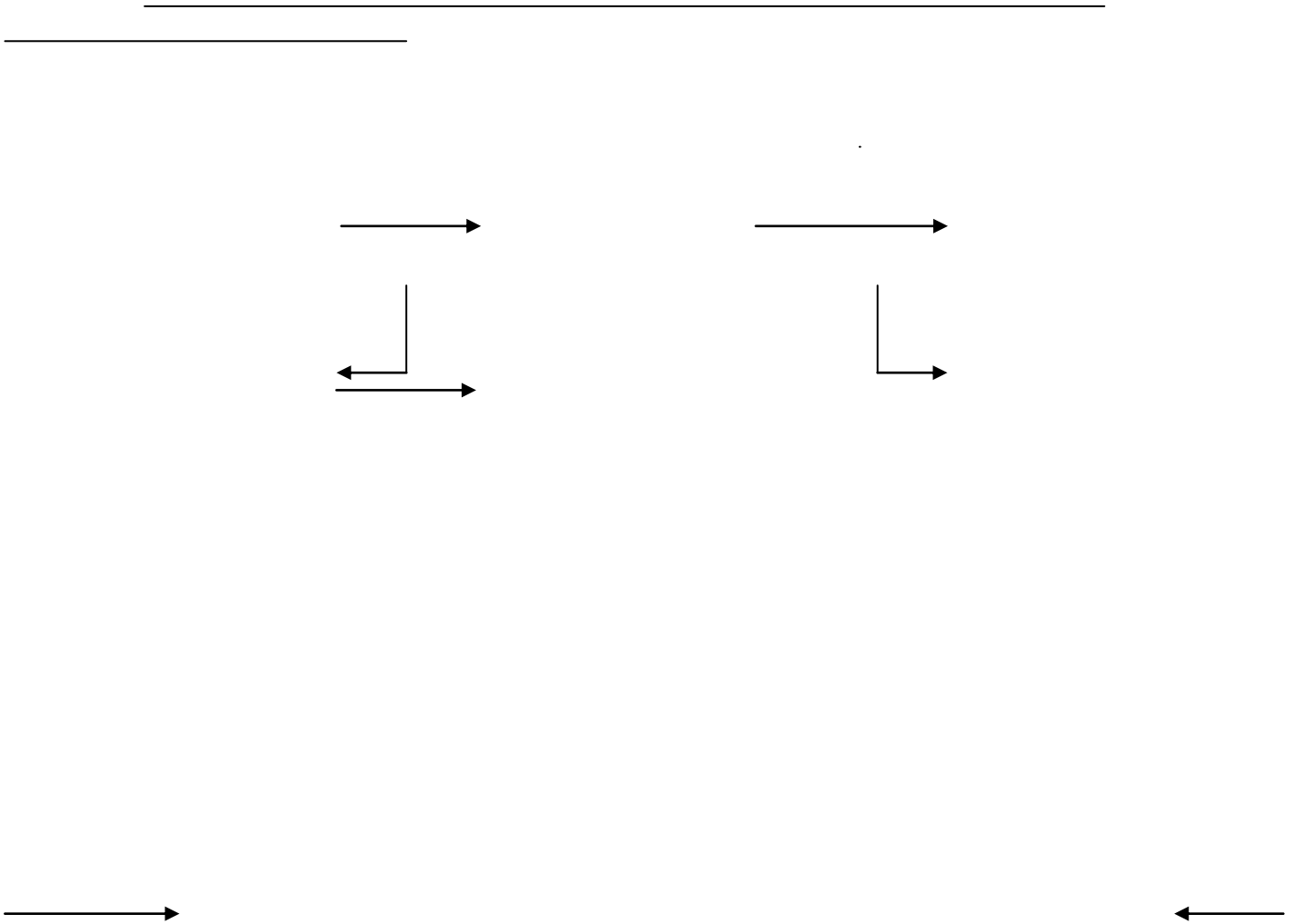
У процесі педагогічного моделювання предметно-перетворювальної діяльності враховувались виробниче оточення учнів, особливості праці та побуту жителів міста і села, результати діагностики трудової активності, способи реалізації основних функцій трудової діяльності – пізнавальної, виховної, розвиваючої, комунікативної, матеріально-технічне забезпечення шкіл, особливості різних регіонів, економічність і практичність предметно-перетворювальної діяльності.

Афективний
–емоційно-почуттєве ставлення до праці;
–емоційне задоволення від праці.

Когнітивний
- знання трудового процесу;
- знання моральних норм і правил під час роботи.

Аксіологічний
- інтерес і потреба в діяльності;
- система ціннісних орієнтацій особистості.

Праксіологічний
- рівень готовності до трудової діяльності;
- наявність досвіду та ступінь сформованості умінь і навичок.

Рис. 1. Педагогічна модель формування активної трудової позиції в учнів у позаурочній предметно-перетворювальній діяльності.

У роботі обґрунтовується, що недостатнє бажання учнів працювати зумовлюється передусім тим, що мотиваційна сторона предметно-перетворювальної діяльності та її стимулювання не враховуються вчителем. Для того, щоб праця мала для школярів певне значення, була ефективною, необхідно педагогічно керувати нею, формувати повноцінні мотиви трудової активності.

У нашому дослідженні ми спирались на структуру мотивації трудової діяльності за П.Є.Ільїним і Кетелін Замфір, яка включає три компоненти: внутрішню мотивацію (ВМ), зовнішню позитивну мотивацію (ЗПМ), зовнішню негативну мотивацію (ЗНМ), а також методику визначення структури мотивації трудової активності за Є.П.Ільїним.

Результати дослідження показали, що найбільший кількісний вияв мають зовнішні позитивні мотиви – 46,5% (працюють, щоб отримати гарну оцінку 17,3%, за похвалу – 6,9%, бажання бути кращим – 14,1%, завоювати повагу своєю працею намагаються 8,2% учнів). На другому місці ЗНМ, що мають 44,1%. З них 31,2% працюють, щоб не отримати поганої оцінки, а 12,9% – не бажають мати неприємностей. Третє рейтингове місце займають внутрішні мотиви –

9,4% опитаних. З них працюють з почуттям обов'язку та відповідальності – 3,2% учнів, хочуть навчитися чогось нового – 1,4% і 4,8% учнів можуть проявити свої здібності (табл. 1).

Ефективність застосування педагогічної моделі та технології формування активної трудової позиції в учнів у позаурочній предметно-перетворювальній діяльності під час нашого дослідження перевірялась шляхом вивчення динаміки трудової активності учнів. У формуючому етапі експерименту брали участь 704 учні.

Таблиця 1.

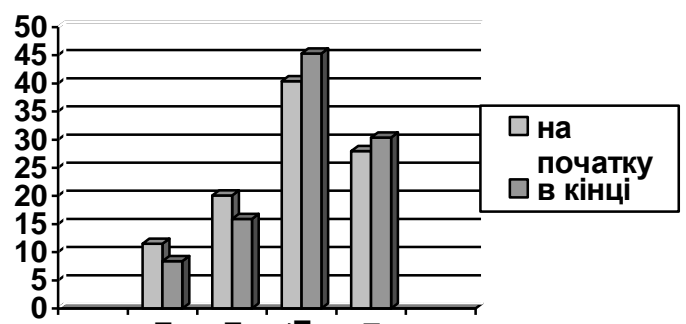
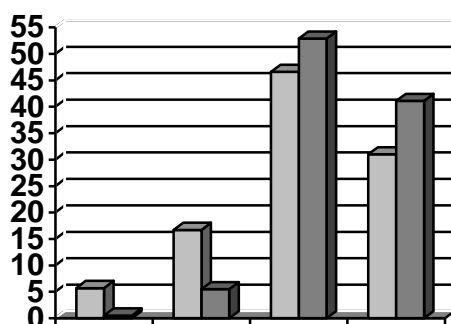
**Порівняльна характеристика рівнів трудової активності учнів
5 – 11 експериментальних класів**

Клас, к-сть учнів	Рівні							
	На початку експерименту				В кінці експерименту			
	нульовий Абс. %	низький Абс. %	середній Абс. %	високий Абс. %	нульовий Абс. %	низький Абс. %	середній Абс. %	високий Абс. %
5 клас 93	7,4 (7)	13,9(13)	46,2(43)	32,5(30)	-	5,4(5)	52,7(49)	41,9(39)
7 клас 89	6,7(6)	20,2(18)	43,9(39)	29,2(26)	1,1(1)	6,7(6)	50,6(45)	41,6(37)
9 клас 91	5,5(5)	18,7(17)	50,5(46)	25,3(23)	1,1(1)	5,5(5)	59,3(54)	34,1(31)
11 клас 92	3,3(3)	14,1(13)	45,6(42)	37(34)	-	4,3(4)	48,9(45)	46,8(43)
Всього 365	5,7(21)	16,7(61)	46,6(170)	31(113)	0,5(2)	5,5(20)	52,9(193)	41,1(150)

Результатом формуючого експерименту стали значні зміни у відсотковому розподілі учнів за рівнями сформованості трудової активності: значно знизився нульовий та низький рівні, підвищився високий та середній рівні (табл. 1, рис. 2). Лише 0,5% становлять учні, що мають нульовий рівень, більше ніж удвічі зменшився показник низького рівня від (16,7% до 5,5%), значно підвищилися показники середнього та високого рівнів (відповідно з 46,6% до 52,9% та 31% до 41,1%) (рис.2).

У контрольних класах відсотковий показник рівнів трудової активності школярів майже не змінився.

Результати дослідження свідчать, що в експериментальних класах значно збільшився відсоток учнів (на 42%), які обрали внутрішні мотиви трудової діяльності: “навчитись чомусь новому”, “проявити свої здібності” та “почуття обов'язку та відповідальності”, у контрольних класах цей показник майже не змінився (на 0,5%). У контрольних класах все ж переважають зовнішні позитивні мотиви – 53,1% (отримати гарну оцінку, похвалу, виділитися серед товаришів). У експериментальному класі відсоток таких учнів, навпаки, зменшився на 17,4%. На третьому місці у такому класі після впровадження наших методик – зовнішні негативні мотиви – 12,6% (“на хочу неприємностей”, “не хочу отримувати негативні оцінки”), а у контрольному класі цей мотив серед учнів перебуває на другому рейтинговому місці.

експериментальних

контрольних

Рис. 2. Динаміка трудової активності учнів 5 – 11 класів

Аналіз динаміки формування в учнів активної трудової позиції на початку експерименту та в кінці, дає нам змогу зробити висновок, що педагогічна модель, яка включає в себе мету, принципи, засоби, зміст, форми, методи організації позаурочної предметно-перетворювальної діяльності, індивідуальний підхід та диференціацію завдань відповідно до рівня розвитку трудової активності кожного учня, врахування їхніх інтересів, потреб тощо, позитивно впливає на формування цієї особистісної якості.

У цілому проведена експериментальна робота підтвердила робочу гіпотезу дослідження. Представлена нами педагогічна модель позаурочної предметно-перетворювальної діяльності учнів у формуванні активної трудової позиції є ефективною.

ВИСНОВКИ

1. Теоретично обґрунтовано та експериментально доведено актуальність формування активної трудової позиції учнів, що зумовлено сучасним економічним станом, низьким рівнем трудової культури суспільства, перевагою комерційного підходу до мотивації праці, що гальмує вироблення цієї якості в учнів у позаурочній діяльності навчальних закладів.

2. На основі вивчення психолого-педагогічної літератури у роботі розкрито сутність поняття “активна трудова позиція”, що розглядається нами як одна із найзагальніших морально-трудова якостей особистості, результат інтеграції всіх духовних, соціальних та психофізичних функцій людини, суб’єктивного сприйняття нею навколишнього світу, оцінки власних ресурсів, волі, емоційного ставлення до трудової діяльності. Активна трудова позиція визначається як результат трудового виховання, що концентрує усвідомлений особистістю загальнозначущий обов’язок трудитися для себе і на користь суспільству.

3. Встановлено, що провідним індикатором сформованості активної трудової позиції учнів є їхня трудова активність, яка трактується нами як стійке особистісне утворення динамічного характеру, що є не окремою рисою особистості, а її інтегральною якістю, що складається з комплексу емоційних, інтелектуальних, характерологічних властивостей і якостей, які проявляються у вільній, свідомій, ініціативній, предметно-перетворювальній діяльності. Трудова активність як цілісне утворення є складною категорією, що виступає у єдності двох аспектів: зовнішнього (ставлення до різних видів предметно-перетворювальної діяльності) і внутрішнього (якостей особистості, необхідних для участі у цих видах діяльності).

4. Досліджено, що основними компонентами активної трудової позиції є: афективний – включає емоційно-почуттєве ставлення до праці, емоційне задоволення від праці та її результатів; когнітивний – включає знання трудового процесу, його ресурсного забезпечення,

наявність необхідних знань, культури праці, норм і правил поведінки під час виконання роботи; аксіологічний – інтерес і потреба в предметно-перетворювальній діяльності, оцінка свого ставлення до праці, місця у суспільній діяльності, система ціннісних орієнтацій особистості, її соціальні установки та праксіологічний – рівень готовності до творчої трудової діяльності, наявність досвіду творчої праці, ступінь сформованості трудових умінь і навичок, самостійність.

За означеними компонентами обґрунтовано рівні прояву трудової активності: високий, середній, низький та нульовий.

5. Формування активної трудової позиції в учнів є важливим як для підлітків (цей період характеризується найвищою готовністю до вироблення ставлення до навколишнього світу, формуванням поглядів, інтересів та інших новоутворень), так і для учнів старших класів (саме в цей період відбувається процес самовизначення – вибір майбутньої професії, сфери майбутньої професійної діяльності).

6. Виявлено основні чинники, що впливають на формування в учнів активної трудової позиції (потреби, інтереси, переконання, ціннісні орієнтації, нахили, вибір майбутньої професії).

7. Розроблено і експериментально перевірено педагогічну модель формування в учнів 5–11 класів активної трудової позиції у позаурочній предметно-перетворювальній діяльності, яка включає в себе: мету, завдання, принципи, засоби, зміст, форми, методи та результат.

8. Ефективними технологіями організації позаурочної предметно-перетворювальної діяльності, як засвідчило проведене нами дослідження, є проектна технологія та технологія колективних творчих справ. Проектна технологія розглядається нами як практика особистісно орієнтованої позаурочної предметно-перетворювальної діяльності в процесі конкретної праці учня, на основі його вільного вибору, з урахуванням його інтересів. Метою проектно-технологічної діяльності школярів є створення учнями проекту (продукт чи послуга), що розглядається нами як самостійно розроблений і виготовлений учнем від ідеї до її втілення, наділений суб'єктивною чи об'єктивною новизною і має особистісну чи соціальну значущість, в результаті чого на кожному етапі створення виробу творча активна діяльність школярів вимагає від них застосування набутих знань, умінь і навичок, цим самим підвищуючи їхній творчий потенціал.

Технологія колективних творчих справ є найбільш доцільною під час організації і проведення добродійної, милосердної діяльності та природоохоронної роботи з метою формування у школярів активної трудової позиції і включає такі етапи: підготовчий, планування добродійної справи, її підготовку, проведення та підбиття підсумків.

9. Встановлено, що важливим механізмом формування активної трудової позиції учнів виступає взаємодія зовнішніх стимулів і внутрішніх мотивів. Зовнішні стимули – зміст позаурочної предметно-перетворювальної діяльності, форми організації діяльності тощо. Внутрішні мотиви – бажання навчитись нового, показати свої вміння і здібності та ін.

10. Теоретично обґрунтовано та експериментально доведено, що ефективність процесу формування активної трудової позиції у процесі позаурочної предметно-перетворювальної діяльності підвищиться за умов: включення учнів у різні види позаурочної предметно-перетворювальної діяльності; зміст предметно-перетворювальної діяльності передбачатиме індивідуалізацію та диференціацію видів, форм і методів трудової діяльності школярів, тобто забезпечуватиме реалізацію особистісно орієнтованого підходу; позаурочна діяльність має бути чітко організована, спланована, проконтрольована, бути цікавою і посилюючою для школярів (відповідати віковим особливостям учнів); її результатом має бути продукт певної суспільної або особистої цінності; позаурочна діяльність мусить сприяти розвитку виконавських та організаторських умінь і навичок; разом з учнями активну участь будуть брати спеціалісти, батьки, вчителі.

Проведене дисертаційне дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Перспективним є дослідження процесу формування активної трудової позиції в учнів у кожному з видів предметно-перетворювальної діяльності, у процесі трудового навчання і в умовах сім'ї.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Кравченко Л.В. Активна життєва позиція як показник соціально-духовної зрілості особистості //Гуманістично спрямований виховний процес і становлення особистості (Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді): Зб. наук. праць. – К.: ВіРА Інсайт, 2001. – Кн.1. – С. 71–77.
2. Кравченко Л.В. Формування у підлітків потреби в праці: Зб. наук. праць УДПУ. – К.: Науковий світ, 2001. – С. 88-96.
3. Кравченко Л.В. Моральні та матеріальні стимули як основні чинники формування трудової активності учнів //Зб. наук. праць УДПУ. – К.: Науковий світ, 2002. – С. 143–150.
4. Кравченко Л.В. Індивідуальний підхід у формуванні трудової активності підлітків //Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики у підготовці фахівців: методологія, досвід, проблеми: Зб. наук. праць. – Київ–Вінниця: ДОВ Вінниця, 2003. – С. 123–126.
5. Кравченко Л.В. Психолого-педагогічна діагностика трудової активності //Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – 2004. – №3. – С. 155–160.
6. Кравченко Л.В. Формування готовності учнів сільської школи до праці у сучасному агропромисловому виробництві в процесі предметно-перетворювальної діяльності: Психолого-педагогічні проблеми сільської школи //Зб. наук. праць УДПУ. – К.: Міленіум, 2004. – С. 91–98.

АНОТАЦІЯ

Кравченко Л.В. Формування в учнів 5–11 класів активної трудової позиції у процесі позаурочної предметно-перетворювальної діяльності. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07. – теорія і методика виховання. – Інститут проблем виховання АПН України, Київ, 2005.

Дисертація присвячена дослідженню проблеми формування активної трудової позиції в учнів 5–11 класів. У роботі розкрито зміст поняття “активна трудова позиція”, проведено структурно-компонентний аналіз, виявлено показники сформованості цієї якості та визначено її рівні в учнів 5-11 класів.

Теоретично обґрунтовано умови підвищення ефективності процесу формування активної трудової позиції в учнів, розроблено і експериментально перевірено особистісно орієнтовану педагогічну модель формування активної трудової позиції в учнів 5–11 класів у процесі організації позаурочної предметно-перетворювальної діяльності. Встановлено, що формування активної трудової позиції в учнів забезпечується у процесі застосування проектної технології та технології колективних творчих справ. Виявлено основні чинники, що впливають на формування в учнів активної трудової позиції (потреби, інтереси, переконання, ціннісні орієнтації, нахили, вибір майбутньої професії).

Розкрито провідні мотиви і стимули, що визначають ставлення учнів 5-11 класів до позаурочної предметно-перетворювальної діяльності.

Ключові слова: активність, трудова активність, активна трудова позиція, позаурочна предметно-перетворювальна діяльність.

АННОТАЦИЯ

Кравченко Л.В. Формирование в учащихся 5–11 классов активной трудовой позиции в процессе внеурочной предметно-преобразовательной деятельности. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07. – теория и методика воспитания. Институт проблем воспитания АПН Украины, Киев, 2005.

Диссертация посвящена актуальной проблеме формирования активной трудовой позиции в учащихся 5–11 классов общеобразовательной школы.

Исходя из философского, социологического, психологического понимания сущности активности личности, её жизненной позиции, активная трудовая позиция рассматривается нами как морально-трудовое качество личности, результат интеграции всех духовных, социальных и психофизических функций человека, субъективного восприятия им окружающего мира, оценки собственных ресурсов, воли, эмоционального отношения к трудовой деятельности. Активная трудовая позиция является результатом трудового воспитания, которое концентрирует осознанную личностью общезначимую обязанность трудиться для себя и на пользу общества.

Анализ научной литературы, проведенный эксперимент позволили определить индикатор сформированности данного качества у школьников – трудовой активности. Трудовая активность рассматривается нами как устойчивое личностное образование динамического характера, которое представляет собой не отдельную черту личности, а её интегральное качество, состоящее из комплекса эмоциональных, интеллектуальных, характерологических свойств и качеств, проявляющихся в свободной, сознательной, инициативной внеурочной предметно-преобразовательной деятельности.

В работе обоснованы функции и структура трудовой активности, определены уровни трудовой активности (высокий, средний, низкий, нулевой). Диагностика трудовой активности учащихся 5–11 классов позволила сделать вывод о том, что многие из них находятся на низком и среднем уровне трудовой активности, а поэтому требуется педагогическое руководство процессом формирования активной трудовой позиции.

Теоретический анализ литературы и результаты констатирующего эксперимента позволили выявить факторы, определяющие процесс формирования активной трудовой позиции – потребности, интересы, убеждения, ценностные ориентации, наклонности, выбор будущей профессии.

Обосновано и экспериментально доказано, что основными условиями, которые влияют на эффективность формирования активной трудовой позиции учащихся в процессе внеурочной предметно-преобразовательной деятельности, являются:

- содержание предметно-преобразовательной деятельности, которое должно быть направлено на индивидуализацию и дифференциацию видов, форм и методов трудовой деятельности школьников, то есть обеспечивать личностно ориентированный подход;
- внеурочная деятельность должна быть четко организована, кроме того быть интересной для воспитанников;
- результатом работы должен стать продукт, ценный для ученика и для общества;
- внеурочная деятельность должна развивать организаторские и исполнительские умения и навыки учеников;
- вместе с учащимися в трудовой деятельности будут принимать участие учителя, родители, специалисты; внеурочная предметно-преобразовательная деятельность должна быть разнообразной.

Разработана и апробирована педагогическая модель организации внеурочной предметно-преобразовательной деятельности учеников 5–11 классов, включающая в себя содержание, цель, принципы, формы, методы, виды деятельности, результат.

Установлено, что процесс формирования активной трудовой позиции осуществляется под воздействием мотивов (желание научиться новым ремеслам, показать свои умения и способности и т.д.) и стимулов (содержание внеурочной предметно-преобразовательной деятельности, формы организации деятельности и т.д.).

Экспериментальная проверка личностно ориентированных технологий (проектной и коллективных творческих дел), обоснованных условий, форм, методов формирования активной трудовой позиции подтвердила положительную динамику развития у учащихся исследуемой характеристики.

Ключевые слова: активность, трудовая активность, активная трудовая позиция, внеурочная предметно-преобразовательная деятельность.

ANNOTATION

Kravchenko L.V. Formation of the pupils of the 5 – 11 forms active labour position in the process of extra-curricular subject transforming activity. – Manuscript.

The thesis is submitted to the degree of Candidate of Pedagogical Sciences, specialty 13.00.07 – Theory and Methodic of Upbringing. – Institute of the Problems of Education, Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2005.

The dissertation is dedicated to the problem of the pupils' active labour position. The author exposes content of the notion "active labour position", carries out structural and component analysis, determines the exponents of its formation, reveals the levels of the pupils' active labour position.

Conditions of effective formation of the pupils' active labour position are theoretically substantiated; model of person-centred formation of the pupils' active labour position in the process of extra-curricular subject transforming activity is devised and experimentally proved.

It is determined that, formation of the pupils' active labour position is provided on condition that the pupils are involved in the process of using design technology and technology of collective acts.

The main points, which influence formation of pupils' active labour position are discovered. They are: needs, interests, convictions, valuable orientations, aptitudes, choice of future professions.

The main motives and stimuli that define the attitude of the pupils of the 5–11 forms to extra-curricular subject transforming activity are determined.

Key words: activeness, labour activeness, active labour position, extra-curricular subject transforming activity.